

בין כבוד למורא

ראשי פרקים

- א. מצנת כיבוד ומצנת מורא
- ב. אשה מתמעטת מכבוד או ממורא
- ג. שיטת הרמב"ם
- ד. מילוי בקשה 'קפריזית' של חוב - בכלל כיבוד?
- ה. כמורא מקדש מורא אב ואם
- ו. כיצד ניתן לצוות על מורא

א. מצנת כיבוד ומצנת מורא

שתיים מצוות הן ביחס להורים: מצנת כיבוד ומצנת מורא. ראשונה באה בעשרת הדברות: "כבד את אביך ואת אמך" (שמות כ, יב); השנייה מופיעה בסדרה שאף היא נאמרה בהקהל (תו"כ ריש קדושים), והיא מבחינה מסויימת מקבילה לעשרת הדברות¹, בפרשת קדושים: "איש אמו ואביו תיראו" (ויקרא יט, ג).

מה בין זו לזו? נתפרש הדבר במסכת קידושין (לא ע"ב):

תנו רבנן: איזהו מורא ואיזהו כיבוד? לא עומד במקומו ולא יושב במקומו ולא סותר את דבריו ולא מכריעו². כיבוד – מאכיל ומשקה, מלביש ומכסה, מכניס ומוציא.

נמצא, מצנת כיבוד עניינה עשייה למען ובשירות ההורים³, ואילו מורא עניינו הימנעות – לא ולא ולא. והרי זו תופעה מעניינת שמקיים אדם מצנת עשה ע"י

1. ראה ויק"ר כד, ה.

2. רש"י: "אם היה אביו וחכם אחר חלוקין בדבר הלכה – לא יאמר 'נראים דברי פלוני'".

3. אכן אין זה החלטי. הנה מצינו במסכת קידושין לא ע"א: "עד היכן כיבוד אב ואם", והביאו דוגמא מאותו נכרי באשקלון שנמנע מלצער את אביו, למרות שהיה זה כרוך בהפסד גדול. וכן שם בדף לב ע"א: "שאלו את ר' אליעזר: עד היכן כיבוד אב ואם? אמר להם: כדי שיטול ארנקי ויזרקנו לים בפניו ואינו מכלימו". ושם מדובר בכיבוד דווקא, שהרי משם רצו להוכיח שכיבוד משל בן הוא.

אי-עשייה. אכן, חשוב שתהיה אותה הימנעות תולדת רגש היראה שהוא הפנים לתוכו. ברם, זאת יש להבין: אימתי יש כאן קיום העשה, האם כל אימת שתחושת היראה פועמת בקרבנו, או רק בעת מבחן, היינו: כשאפשר לו לישוב במקומו של אביו והוא אינו יושב, וכיוצא בזה.

ב. אשה מתמעטת מכבוד או ממורא

מהניסוח "איש אמו ואביו תיראו" – נלמד לימוד הלכתי בתורת כהנים:

אין לי אלא איש, אישה מניין? תלמוד לומר: "תיראו" – הרי כאן שניים. אם כן, למה נאמר "איש"? אלא שהאיש ספיקו בידו והאישה אין ספיקה בידה, מפני שיש רשות אחרים עליה.⁴

וכן הוא בגמרא בקידושין (ל ע"ב), ושם הוסיף רב אידי בר אבין בשם רב: "נתגרשה – שניהם שווים", שאז כבר אין רשות אחרים על האישה ובידה לקיים. והנה שם כתב רש"י: "נתגרשה מבעלה, הרי היא כאחיה במצות כיבוד", וכן להלן כתב: "סיפק בידו לעשות – לכבד את אביו" (לה ע"א). ועוד יותר מפורש מצינו ב'בית הבחירה' לרב המאירי:

כבר בארנו שכיבוד ומורא – אנשים ונשים שווים בו, ומכל מקום בכיבוד מיהא אשה שיש לה בעל פטורה, מפני שאין סיפק בידה לעשות, שהרי רשות אחרים עליה. הא אם נתאלמנה או נתגרשה – חזרה לחיובה, אע"פ שכבר נפטרה.⁵

4. ואף שעד נישואיה אין עליה רשות בעלה, הרי כמעט שלא היה זמן ביניים כזה, שכן עד שנתבגרה עדיין לא היתה חייבת במצוות, וכשבגרה – כבר היתה דרך כלל נשואה לאיש.

5. זה לכאורה כל כך פשוט, עד כי יש לתמוה מה צורך לומר זאת: וכי תעלה בדעתך שאשה גרושה תהיה פטורה מכיבוד כיוון שבעת נישואיה לא היה בידה לקיים? אכן, לפי הריטב"א, מחשבה כזאת יכלה לעלות על הדעת, שכך הוא אומר: "נתגרשה שניהם שווין – דלא תימא כיון דנפטרה נפטרה, קמ"ל דהדרא לחיובא". ואולי מכיוון שבתקופה שלמה בחייה אין בידה לקיים, היה מקום לראות מצווה זו כמצווה שהזמן גרמה. אכן, מדברי הרמב"ם משמע שלא פטור כאן, אלא התחשבות של התורה בחוסר האפשרות שלה לקיים, וזו לשונו בפ"ו מהל' ממרים ה"ו: "אחד האיש ואחד האישה חייבים במורא וכבוד, אלא שהאיש יש בידו לעשות והאישה אין בידה לעשות, שהרי רשות אחרים עליה. לפיכך, אם נתגרשה או נתאלמנה – הרי שניהם שווים". וראה בספר 'שושנת יעקב' לרח"ד לשינסקי ז"ל, סימן ו', שהציע

ותימה, הלא הכתוב המדגיש איש – במורא הוא מדבר ולא בכבוד? אכן, מצד הסברה דבריהם מובנים מאד, שהרי מה שאין אשה יכולה לקיים כשרשות אחרים עליה זו מצנת כיבוד. אך מה מונע ממנה מלקיים מורא, והלא בקיום זה לא נתבע ממנה אלא שתימנע מלשבת במקום הוריה ולסתור דבריהם וכו', וזה אפשר לה ואולי אף קל לה יותר, כשהיא יושבת בביתה ואינה יוצאת ובאה בבית הוריה. אבל כיצד יתפרש, אפוא, הפסוק? שאלה זו מוסברת ע"י בעל ספר חרדים (ח, כב) כך:

ומה שאמרו ז"ל "איש סיפק בידו לעשות" – היינו כפי דרך הגמרא: אם אינו עניין למורא, תנהו עניין לכבוד של מאכל ומשקה ושירות, פרט לאישה שרשות בעלה עליה.⁶

ג. שיטת הרמב"ם

ברם, הרמב"ם בהלכות ממרים (ו, ו) ראה את הדברים כמכוונים (גם) לגבי מורא, וזהו לשונו:

אחד האיש ואחד האישה חייבים במורא וכבוד, אלא שהאיש יש בידו לעשות והאישה אין בידה לעשות, שהרי רשות אחרים עליה. לפיכך אם נתגרשה או נתאלמנה – הרי שניהם שווים.

ברם, אם הכתוב אמור לעניין מורא, מהיכן לך להוסיף בזה גם כיבוד? – מסתבר שבא זה ומלמד על זה. כדרך שהתורה רואה אפשרות שאישה לא תקיים מורא מפני שרשות אחרים עליה, ולכן אמרה: "איש אמו..." – כך יהיו הדברים גם לגבי

נפקא-מינה בין שיטות הראשונים, והיא: כשיכולה לקיים גם בהיותה נשואה, אם חייבת במצווה או לא. כמין סייעתא לשיטת המאירי והריטב"א עולה מהגמרא קידושין לה ע"א, שם העלו אפשרות שכיוון שאשה אין סיפק בידה לעשות – לא תתחייב כלל.

6. ומעין זה ב'קרבן אהרן' לתו"כ שם: "וכפי גדר המורא... שהוא המניעה מעשות דברים נגד כבודו, שלא תשב במקומו... אנו צריכים לומר, שמה שפטרו כאן לנשואה אינו מהמורא אלא... מהכבוד שהוא מאכיל ומשקה. ואע"ג דקרא במורא כתיב, נוכל לומר דדרשוהו רבנן לכבוד, דאם אינו עניין למורא – תנהו עניין לכבוד". וכבר קדם הרא"ם, ראה להלן.

כיבוד⁷. ואכתי שאלה במקומה – מה מונע מן האשה מלקיים מורא אב ואם? שאלה זו כבר נשאלה ע"י הרא"ם בפרשת קדושים:

בשלמא מצנת כיבוד, יש הפרש בין נתגרשה ללא נתגרשה... אלא במצנת מורא, שאינו לעשות שום שירות לאביה אלא שלא תשב במקומו... מה הפרש יש בין נתגרשה ללא נתגרשה? ועוד: מאי "שהאיש סיפק בידו לעשות" דקתני בברייתא, הא לא שייך לעשות אלא בכיבוד, ולא במורא...

ופתרונו – אם אינו עניין למורא תנהו עניין לכיבוד – אינו מתאים לרמב"ם!

ד. מילוי בקשה 'קפריזית' של חוב – בכלל כיבוד?

המהר"ל בגור אריה מביא דוגמא לעימות בין דרישות אב לדרישות בעל, שלכך בא הכתוב –

ואשמעין הכתוב, שאם אמר האב לאשה 'לכי למקום פלוני להביא כיכר זה', והבעל אמר לה שלא תלך – שלא תשמע לאביה, כיון דרשות בעלה עליה צריכה לשמוע לבעלה...

ולא פירש אם ההליכה במצנת האב היא קיום מורא או כיבוד. והנה, מדברי המקנה לקידושין (לא ע"ב ד"ה שם ת"ר) נראה שיש בזה משום מורא, שכך הוא אומר:

נראה דכל דבר שמצווה לו אביו – אף בדבר שאין לאביו שום הנאה ממנו, שאינו בכלל כיבוד – אפילו הכי אם אין לבן שום הפסד ממנו זהו בכלל מורא, שאם לא ישמע לו הוי כסותר את דבריו.

הוא מוכיח זאת משאלתנו הנ"ל, מה שייך לגבי מורא רשות אחרים. אלא על כורחנו, הדבר שייך בזה האופן – שהאב ציווה לעשות דבר שאין לו הנאה ממנו. עוד מוכיח הוא, שמהגדרת המורא כמצנת עשה משמע שאפשר לה להתקיים באופן של עשייה אקטיבית.

7. המדקדק היטב בלשונו של הרמב"ם יראה שאין כאן פטור – כדרך שניתן להבין מדברי המאירי והריטב"א – אלא חוסר יכולת לקיים.

בניגוד לדבריו, הרי הר"ח הלר בהערה לספר המצוות שבהוצאתו (עשה ריא) העיר מדברים מפורשים של הרמב"ן והרשב"א ביבמות, שאם אמר לו אביו לעשות לו דבר שאין לו בו הנאה – אין בו כל עשה שבתורה.

ה. כמורא מקדש מורא אב ואם

אפשר שמתוך השוואה למצנת מורא אחרת, יעלה בידנו פיתרון גם לשאלה זאת. מצינו מצנת מורא במקדש, ואף היא עיקרה בהימנעות:

מצות עשה ליראה מן המקדש... ואי זו היא יראתו? לא יכנס אדם להר הבית במקלו או במנעל שברגליו... ואין צריך לומר שאסור לרוק בכל הר הבית... לא יקל אדם את ראשו כנגד שער מזרחי...
(רמב"ם הל' בית הבחירה ז, א-ה).

והנה, זה פשוט שכל הנמנע מלעלות להר הבית אינו מבטל מצנת עשה של מורא מקדש. אבל דומה שגם זה פשוט, שאין הוא מקיים בכך את מצנת העשה הזו, שכן כדי לקיים – צריך הוא לזמן את עצמו למצב בו יוכל לקיים, היינו לעלות להר ולא להיכנס במקלו ובמנעליו⁸. הבנה זו עולה במפורש מדברי הר"א ממין ביראים (סי' תט):

8. הר"א וולפיש, העיר על כך מדברי הראי"ה קוק ב'משפט כהן' (תשובה צו אות ו, עמ' רג-רד), שכתב: "ראו חז"ל לקיים קדושת המקדש, כדי שתתמיד בנו היראה העליונה של מורא מקדש... וכשם שהתורה הרחיקה את האדם ברוב הפעמים מן המקדש, ודווקא ע"י הריחוק יכנס הגודל והמורא בלב, וכמ"ש הרמב"ם במ"נ באריכות דבריו בפמ"ז משלישי, וכן החינוך במצוה קפ"ד... והכי נמי ע"י מה שאנו נזהרים מלהתקרב בהיותנו טמאים אל המקום הקדוש, הרינו מקיימים מצנת מורא מקדש...". ואחרי בקשת המחילה, נראה שאין ראיה מדברי הרמב"ם במורה, שכך הוא אומר שם: "כבר בארנו שהכוונה כולה היתה במקדש, להתחדש בו התפעלות לבוא אליו ושיירא ויפחד, כאומרו 'את מקדשי תיראו'. וכל דבר נכבד, כשיתמיד האדם לראותו – יחסר מה שבנפש ממנו וימעט מה שהיה מגיע בגללו מן ההתפעלות...". ברור שחידוש ההתפעלות, היראה והפחד הוא אצל הבא אליו, אלא שאם הוא בא תכופות – כבר נעשה לבו גס ואין בו יראה ופחד, ולכן אל לו לבוא בכל עת. אבל אם אין הוא בא כלל – כבר מאבד הוא כל זיקה, ואיה היראה?

מורא מקדש – "ויראת מאלוקיך". ציווה בהיכנס אדם למקדש... שינהג בהם מורא וכבוד⁹.

כיוצא בזה ניתן לומר לגבי מורא הורים. מצווה זו יכולה להתקיים רק ע"י צאצא שיזמן את עצמו לקראת ההורים וימנע מלישב במקומם ומלסתור את דבריהם. העשה של המורא הוא בהימצאו קרוב ובהישמרו מפגיעה במוראם. אכן, מי שהוא מרוחק – אינו מבטל מצות עשה של מורא ואינו עובר עליה, אבל גם אינו מקיימה.

ו. כיצד ניתן לצוות על מורא

או כלך לדרך זאת: שאלה גדולה נשאלה ע"י קדמונים, כיצד מצווה התורה על תחושות ורגשות כאהבה וכיראה¹⁰. כלום ניתן לעורר יראה באמצעות צו? ובייחוד יראת כבוד. ואפשר שזה ההסבר: התורה מצווה על דברים הנתונים לשליטתו של האדם: לא יושב במקומו, לא סותר את דבריו וכיוצא בזה, כשהנחה היא ש'אחרי הפעולות נמשכים הלבבות'¹¹, ומתוך ההתמדה בהימנעות מעין זאת – יפנים האדם אל תוכו תחושה של יראת כבוד, שהיא תכלית ההימנעות. ברור שתוצאה מעין זו יכולה להתרחש כשמזדמן לבן לשבת ולסתור, והוא נמנע וחוזר ונמנע, אולם כיצד תיווצר היראה בלבבו של בן מרוחק?

ואולי זהו פשר המחשבה שמצינו בראשונים, כאילו מתוך שאי אפשר לאישה לקיים, כבר פטרה אותה התורה ממורא. שכן אם שנים הרבה לא הפנימה היא אל תוכה מורא אם ואב, כבר אי אפשר יהיה לה לעשות כן מאוחר יותר. בין כך ובין כך, ניתן להבין כי אישה שאין סיפק בידה, שבעלה יכול למחות בידה שלא תעזוב את הבית ותלך לבית הוריה, כבר אי אפשר לה לקיים מצות העשה של מורא. אפשר שהתורה חידשה דין זה דווקא לגבי מורא, כדי שנשמע אגב אורחא בדרך זו גם את גדרה של מצות המורא.

9. העמידני על דברי היראים ר"א כהן. תודתי אף נתונה לו על כך ששאלותיו הביאו לכל הבירור.

10. וראה לעניין זה במאמרי על מצות אהבת ה' בספר 'בציר אביעזר'.

11. כדברי ספר החינוך המפורסמים לגבי איסור שבירת עצם בליל הפסח (מצווה טז).